

<https://doi.org/10.70728/a.series.ijt.v08.i08.029>

TURKISTONDA SOVET HOKIMIYATINING DASTLABKI YILLARIDA O'QITUVCHILAR TAQCHILLIGI VA MAORIF SIYOSATINING USTUVOR YO'NALISHLARI.

Mamatkulova Maxfuza Kozimovna.

Andijon viloyati asaka tuman

4-son texnikum tarix fani o'qituvchisi

mahfuzamamatkulova27@gmail.com

Annotatsiya. Ushbu maqolada Turkistonda sovet hokimiyatining dastlabki yillarida xalq ta'limi tizimini yo'lga qo'yish jarayonlari, mavjud muammolar va maorif siyosatining ustuvor yo'nalishlari tahlil qilingan. Xususan, regionda yangi turdagi maktablarni ochish va savodsizlikni tugatish siyosati keskin o'qituvchilar taqchilligi muammosiga duch kelgani yoritib berilgan. Mahalliy kadrlarning yetishmasligi, eski usulda ta'lim beruvchi ustozlarning yangi mafkuraviy talablarga moslashishidagi qiyinchiliklar, shuningdek, sovet hokimiyatining o'qituvchilarni tayyorlash va qayta tayyorlash borasidagi ilk sa'y-harakatlari arxiv hujjatlari hamda tarixiy manbalar asosida ochib berilgan.

Kalit so'zlar: Turkiston, sovet hokimiyati, maorif siyosati, o'qituvchilar taqchilligi, xalq ta'limi, savodsizlikni tugatish, kadrlar masalasi.

Annotatsiya. В данной статье анализируются процессы становления системы народного образования, существующие проблемы и приоритетные направления образовательной политики в Туркестане в первые годы советской власти. Особое внимание уделено тому, что политика открытия школ нового типа и ликвидации неграмотности столкнулась с острым дефицитом педагогических кадров. На основе архивных документов и исторических источников освещаются нехватка местных кадров, трудности адаптации традиционных учителей к новым идеологическим требованиям, а также первые шаги советской власти по подготовке и переподготовке преподавателей.

Ключевые слова: Туркестан, советская власть, образовательная политика, дефицит учителей, народное образование, ликвидация неграмотности, кадровая проблема.

Annotatsiya. This article analyzes the processes of establishing the public education system, existing problems, and the priority directions of educational policy in Turkestan during the early years of Soviet rule. In particular, it highlights that the policy of opening new-type schools and eradicating illiteracy faced an acute shortage of teachers. Based on archival documents and historical sources, the article examines the lack of local teaching

staff, the difficulties traditional teachers faced in adapting to new ideological requirements, and the initial efforts of the Soviet government in training and retraining educators.

Keywords: Turkestan, Soviet power, educational policy, teacher shortage, public education, eradication of illiteracy, personnel issue.

KIRISH. Sovet hokimiyatining Turkistonda o'rnatilishi va uning dastlabki yillarida amalga oshirilgan madaniy-ma'rifiy siyosat eski ma'rifat tizimini tubdan o'zgartirish, uni yangi sotsialistik mafkuraga bo'ysunuvchi mexanizmga aylantirishni o'z oldiga maqsad qilib qo'ydi.⁴⁷ Turkiston o'lkasida sovet hokimiyati qaror topgan davrda mavjud bo'lgan an'anaviy maktablar va jadid maktablari yo'qotilib, ularning o'rniga proletariat manfaatlariga xizmat qiladigan yangi tipdagi sovet maktablarini barpo etish boshlandi.⁴⁸ Biroq, bu islohotlarni amalga oshirish yo'lidagi eng katta to'siq – professional savodli pedagog kadrlarning keskin yetishmasligi edi. Ushbu davrning dastlabki yillarida Turkiston o'lkasida amalga oshirilgan madaniy-ma'rifiy o'zgarishlar va yangi turdagi sotsialistik maktablarni barpo etish jarayoni o'ta ziddiyatli va murakkab ijtimoiy-siyosiy sharoitda kechdi. Bolsheviklar hukumati oldida turgan eng birlamchi va hal qiluvchi vazifalardan biri – eski mustamlakachilik tizimidan meros qolgan ma'rifiy nochorlikni bartaraf etish, o'lkada ommaviy savodsizlikni tugatish hamda yangi sovet maktablari uchun mutlaqo yangi mafkuraviy qarashlarga ega bo'lgan o'qituvchilar armiyasini shakllantirish edi.

MANBALAR TAHLILI.

Tarixiy manbalar va tadqiqotlar tahlili shuni ko'rsatadiki, 1920-yillarning boshlarida Turkiston Xalq Maorif Komissariyati (Narkompros) oldida eng dolzarb vazifa sifatida qisqa muddat ichida savodsizlikni tugatish va maktablar uchun milliy o'qituvchilar armiyasini shakllantirish vazifasi turgan edi. Bu boradagi dastlabki urinishlar asosan qisqa muddatli o'qituvchilik kurslarini tashkil etishdan boshlandi. Jumladan, tadqiqotchi A. Muminovning ta'kidlashicha, dastlabki yillarda kadrlarning yetishmasligi sababli sinflarga eski maktabni ko'rgan, biroq sovet mafkurasiga moslashishga majbur etilgan shaxslar ham jalb etilgan.⁴⁹ O'rganishlar natijasida, 1917–1920-yillarda Turkistonda ta'lim tizimini qayta qurish siyosatining ustuvor yo'nalishlari sifatida quyidagilar belgilangan edi: birinchidan, ta'limni cherkov va diniy muassasalar (eski maktab va madrasalar) ta'siridan batamom ozod qilish; ikkinchidan, o'qitish jarayonini yagona davlat mafkurasida asosida markazlashtirish; uchinchidan, barcha yoshdagi aholini qamrab oluvchi "Yagona mehnat maktabi" tamoyilini hayotga tatbiq etish.⁵⁰

Biroq, bu ulkan siyosiy va mafkuraviy rejalarni ro'yobga chiqarish yo'lidagi eng katta to'siq – **malakali o'qituvchi kadrlarining keskin taqchilligi (tanqisligi)** edi. O'lkadagi mavjud ziyolilarning bir qismi sovet hokimiyatiga qarshi bo'lganligi, bir qismi esa yangi sotsialistik ta'lim metodikasidan bexabarligi sababli maktablar o'qituvchisiz qoldi. Turkiston

⁴⁷ Azimov, S., Ismoilova, M. O'zbekiston tarixi (Sovet davri tahlili). – Toshkent: O'qituvchi, 2005. – B. 134–140.

⁴⁸ Muminov, A. 1920-30-yillarda O'zbekistonda madaniy qurilish va ta'lim siyosati. // O'zbekiston tarixi jurnali, 2010. – №2. – B. 31.

⁴⁹ Muminov, A. 1920-30-yillarda O'zbekistonda madaniy qurilish va ta'lim siyosati. // O'zbekiston tarixi jurnali, 2010. – №2. – B. 31–35.

⁵⁰ Rajabov Q., Haydarov M. Turkistonda sovet hokimiyatining o'rnatilishi va uning oqibatlari. – Toshkent: Akadernashr, 2015. – B. 112.

Xalq Maorif Komissarligi (Narkompros) ma'lumotlariga ko'ra, 1918–1920-yillarda maktab yoshidagi bolalarning ulkan qismi o'qituvchilar yo'qligi sababli ta'lim bilan qamrab olinmagan.⁵¹

Bu kadrlar bo'shlig'ini to'ldirish uchun Bolsheviklar hukumati dastlab o'zlariga qisman loyiq deb topilgan “eski ziyolilar” va jadid ma'rifatparvarlarining imkoniyatlaridan foydalanishga majbur bo'ldi.⁵² Munavvarkori Abdurashidxonov, Abdulla Avloniy kabi milliy ziyolilar yangi maktablar uchun dasturlar tuzish va o'qituvchilik kurslarini tashkil etishda faol qatnashdilar. Ammo siyosiy ishonchsizlik tufayli bu hamkorlik uzoqqa cho'zmadi va tez orada sinfiy yondashuv ustun kelib, “eski maktab” namoyandalari hamda milliy ziyolilar ta'lim tizimidan siqib chiqarila boshlandi.⁵³

ASOSIY QISM.

O'qituvchilar taqchilligini tezkor ravishda bartaraf etish maqsadida Turkiston Maorif xalq komissarligi tomonidan ikkita asosiy yo'nalishda amaliy ishlar boshlandi:

1. **Qisqa muddatli pedagogik kurslar tarmog'ini kengaytirish.** Zudlik bilan savod chiqargan ishchi, dehqon yoshlari va mahalliy aholi vakillarini jalb etgan holda bir necha haftadan bir necha oygacha davom etadigan qisqa muddatli tayyorlov va takroriy kurslar ochildi. Masalan, 1920-yilda Toshkent, Samarqand va boshqa shaharlarda shunday tezlashtirilgan kurslar tashkil etilib, ularda bo'lg'usi o'qituvchilarga qisqa vaqt ichida boshlang'ich savod berish va sovet tarbiya usullarini singdirishga harakat qilindi. Biroq, bunday kurslarning o'ta qisqa muddatli ekanligi o'qituvchilarning tayyorgarlik darajasi va bilim sifatining nihoyatda past bo'lishiga olib keldi.⁵⁴

2. **Ilk pedagogika bilim yurtlari (inproslar) va texnikumlarning ochilishi.** Mutaxassis kadrlarni tizimli tayyorlash uchun doimiy o'quv yurtlarini tashkil etishga kirishildi. 1920-yil 1-oktyabrda Toshkentda Xalq maorifi institutlari (inproslar) va o'lka pedagogika bilim yurtlari o'z faoliyatini boshladi.⁵⁵ Keyinchalik bosqichma-bosqich Farg'ona, Samarqand va boshqa hududlarda ham pedagogika bilim yurtlari hamda texnikumlari ochildi.⁵⁶ Bu bilim yurtlarining asosiy vazifasi – qishloq va shahar boshlang'ich maktablari uchun sotsialistik mafkuraga sodiq kadrlarni yetishtirib berish edi.⁵⁷

Shu bilan birga, bu jarayonda jiddiy muammolar mavjud edi. Milliy tillarda darsliklarning yetishmasligi, moddiy-texnik bazaning nochorligi, o'quv binolarining sovuq va yaroqsizligi ta'lim sifatiga salbiy ta'sir ko'rsatdi. O'quv yurtlarining o'qituvchilar va o'quv qo'llanmalari bilan ta'minlanmaganligi RSFSR markaziy shaharlarida qabul qilingan qat'iy dasturlar asosida ishlashga imkon bermas edi.⁵⁸ Shunga qaramay, sovet hokimiyati

⁵¹ O'zbekiston Respublikasi Milliy arxivi, R-34-fond, 1-ro'yxat, 45-yig'majild, 12-varaq.

⁵² M.Ergasheva. XX asrning 20–30-yillarida Ўзбекистон маориф тизими тарихига оид манбалар таҳлили. Общество и инновации. № 6 В – 25.

⁵³ Aminov B. 1920–1930-yillarda O'zbekistonda madaniy qurilish. – Toshkent: Fan, 1973. – B. 84.

⁵⁴ Xoliqova R. E. O'zbekistonda tarix fani va ta'limini rivojlantirish (1925–1940-yy.). Tarix fan. nom. dis. – Toshkent, 1995. – B. 45.

⁵⁵ M.Ergasheva. XX asrning 20–30-yillarida O'zbekiston maorif tizimi tarixiga oid manbalar tahlili. // Общество и инновации. 2023. №8 24-32

⁵⁶ Asatullayev M. I. O'zbekistonda madaniyat xodimlarini tayyorlash tarixi (Samarqand viloyati misolida). // Ta'lim va innovatsion tadqiqotlar, 2022. – №9. – B. 114.

⁵⁷ Azimov S., Ismoilova M. O'zbekiston tarixi (Sovet davri). – Toshkent: O'qituvchi, 2005. – B. 138.

⁵⁸ History of educational institutions of Uzbekistan (1920-1927 years). // Xalqaro ilmiy-metodik jurnal, 2023. – B. 62.

o‘zining mafkuraviy ta’sir doirasini kengaytirish uchun bu bilim yurtlari va qisqa kurslar tarmog‘ini qat’iy nazorat ostida ushlab turdi.

1920–1924-yillarda ta’lim tizimini markazlashtirish va uni professional bosqichga o‘tkazish jarayoni boshlandi. O‘rta Osiyoda milliy-hududiy chegaralanish amalga oshirilgach, O‘zbekiston SSRning tashkil topishi maorif sohasidagi islohotlarni yangi bosqichga ko‘tardi. O‘zbekiston SSR Xalq Maorif Komissariati tomonidan o‘rta bo‘g‘in maktablari uchun o‘qituvchilar tayyorlaydigan maxsus o‘quv yurtlari – **pedagogika texnikumlari** va bilim yurtlarini tashkil etish bo‘rasida qator muhim qarorlar qabul qilindi.⁵⁹

Tarix fanlari doktori, professor S. Azimov va M. Ismoilovanning ilmiy ishlarida qayd etilishicha, 1920-yillarning o‘rtalariga kelib Toshkent, Samarqand, Farg‘ona va boshqa yirik shaharlarda dastlabki pedagogika texnikumlari o‘z faoliyatini boshladi.⁶⁰ Bu texnikumlarning asosiy vazifasi – boshlang‘ich maktablar uchun savodli, mafkuraviy jihatdan “to‘g‘ri” tarbiyalangan yangi avlod o‘qituvchilarini tayyorlash edi.

Biroq, ilk pedagogika texnikumlarini tashkil etish jarayoni juda og‘ir iqtisodiy va moddiy sharoitlarda kechdi. Arxiv ma’lumotlari va ilmiy adabiyotlar tahlili shuni ko‘rsatadiki, 1920-yillarning ikkinchi yarmida texnikumlar uchun maxsus binolar yetishmasligi, darsliklarning mutlaqo yo‘qligi mavjudlari ham asosan rus tilidan tarjima qilingan yoki mafkuralashtirilgan edi, o‘qituvchi-professor kadrlar tanqisligi o‘quv jarayoniga jiddiy putur yetkazdi. Shunga qaramay, hukumat mahalliy o‘zbek millatiga mansub yoshlarni, xususan, xotin-qizlarni pedagogika texnikumlariga jalb etish uchun maxsus imtiyozlar va stipendiya tizimini joriy etdi.

XULOSA. O‘qituvchilarni qayta tayyorlash jarayoni o‘z mohiyatiga ko‘ra shunchaki yangi grafika elementlarini o‘rgatishdan iborat bo‘lmay, balki butun bir pedagogik tafakkurni transformatsiya qilishni taqozo etdi. O‘sha davrda yuzaga kelgan metodologik tanqislik, kadrlar resursining yetishmovchiligi va ijtimoiy-psixologik qarshiliklar islohot jarayonining ilk bosqichlarida ma’lum bir "pedagogik inqiroz"ni keltirib chiqargan bo‘lsa-da, bu to‘siqlar ta’lim tizimini yangilash uchun zamin yaratdi. Arxiv hujjatlari va davriy matbuot materiallari shundan dalolat beradiki, o‘qituvchilarning intensiv kurslarda o‘qitilishi mamlakatda savodxonlik darajasini keskin oshirib, milliy pedagogikaning yangi metodik bazasini shakllantirishga xizmat qildi.

Xulosa qilib aytganda, 1920-yillarning boshlarida Turkistonda o‘qituvchilar taqchilligini bartaraf etish maqsadida ochilgan ilk qisqa muddatli kurslar va pedagogika bilim yurtlari o‘ta ziddiyatli vazifani bajardi. Bir tomondan, ular o‘lkada ommaviy ta’lim tizimini joriy etish uchun zarur bo‘lgan ilk o‘qituvchilar armiyasining shakllanishiga asos solgan bo‘lsa, ikkinchi tomondan, bu tizim butunlay sovet mafkurasiga xizmat qildirilib, milliy-ma’rifiy an’analarni siqib chiqarishning quroliga aylantirildi. 1920–1929-yillar oralig‘ida O‘zbekistonda pedagogika texnikumlarining poydevori qo‘yildi. Bu davr – eski ma’rifat tizimidan voz kechib, sovetcha o‘rta maxsus pedagogik ta’lim tarmoqlarini barpo etishning qiyin, ziddiyatli va ayni paytda respublika kelgusi ta’lim tizimining poydevori bo‘lib xizmat qilgan davri sifatida tarixga kirdi.

⁵⁹ Galuzo, P. G. Turkistonda sovet hokimiyatining o‘rnatilishi va maorif tizimi. – Toshkent: Fan, 1974. – B. 182.

⁶⁰ Azimov, S., Ismoilova, M. O‘zbekiston tarixi (Sovet davri tahlili). – Toshkent: O‘qituvchi, 2005. – B. 134–140.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR.

1. O‘zbekiston Respublikasi Milliy arxivi, R-34-fond, 1-ro‘yxat, 45-yig‘majild, 12-varaq.
2. Azimov, S., Ismoilova, M. O‘zbekiston tarixi (Sovet davri tahlili). – Toshkent: O‘qituvchi, 2005. – B. 134–140.
3. Aminov B. 1920–1930-yillarda O‘zbekistonda madaniy qurilish. – Toshkent: Fan, 1973. – B. 84.
4. Asatullayev M. I. O‘zbekistonda madaniyat xodimlarini tayyorlash tarixi (Samarqand viloyati misolida). // Ta’lim va innovatsion tadqiqotlar, 2022. – №9. – B. 114.
5. Galuzo, P. G. Turkistonda sovet hokimiyatining o‘rnatilishi va maorif tizimi. – Toshkent: Fan, 1974. – B. 182.
6. Muminov, A. 1920-30-yillarda O‘zbekistonda madaniy qurilish va ta’lim siyosati. // O‘zbekiston tarixi jurnali, 2010. – №2. – B. 31–35.
7. M.Ergasheva. XX asrning 20–30-yillarida Ўзбекистон маориф тизими тарихига оид манбалар таҳлили. Общество и инновации. № 6 В – 25.
8. M.Ergasheva. XX asrning 20–30-yillarida O‘zbekiston maorif tizimi tarixiga oid manbalar tahlili.// Общество и инновации.2023. №8 24-32
9. Rajabov Q., Haydarov M. Turkistonda sovet hokimiyatining o‘rnatilishi va uning oqibatlari. – Toshkent: Akademnashr, 2015. – B. 112.
10. History of educational institutions of Uzbekistan (1920-1927 years). // Xalqaro ilmiy-metodik jurnal, 2023. – B. 62.